

An impressionist painting of a village street in Tarragona. The scene is viewed from an elevated perspective looking down a narrow street. The buildings have warm, earthy tones of ochre, terracotta, and red, with white walls. The roofs are dark, and the shadows cast by the buildings are in shades of blue and purple. The foreground is dominated by a dense field of green plants with bright red flowers, possibly geraniums, which are rendered with visible brushstrokes. The overall style is characteristic of the Impressionist movement, with a focus on light and color over fine detail.

Catàleg
de paisatge
**El Camp de
Tarragona**
Vol. 1

Catàleg de paisatge
**El Camp
de Tarragona**

Vol. 1

BIBLIOTECA DE CATALUNYA - DADES CIP

El **Camp** de Tarragona : catàleg de paisatge

ISBN 9788439389309

I. Nogué i Font, Joan, 1958- ed. II. Sala i Martí, Pere, ed.

III. Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat

IV. Associació Empresarial Química de Tarragona V. Títol:

Catàleg de paisatge

1. Paisatge – Catalunya – Camp de Tarragona 2.

Paisatge – Protecció – Catalunya – Camp de Tarragona

504(467.14)

L'edició d'aquest llibre ha estat patrocinada
per l'Associació Empresarial Química
de Tarragona

© Generalitat de Catalunya

Departament de Territori i Sostenibilitat

Av. Josep Tarradellas, 2-6

08029 Barcelona

gencat.cat/territori

1a edició: 2012

Tiratge: 1.000

ISBN: 978-84-393-8930-9

Impressió: Tallers Gràfics Soler, S.A.

D.L.: B. 30814-2012

Conseller de Territori i Sostenibilitat

Lluís Recoder i Miralles

Secretari de Territori i Mobilitat

Francesc Damià Calvet Valera

Coordinació del Catàleg de paisatge

Joan Nogué i Font, director de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

Pere Sala i Martí, coordinador de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

Elaboració del Catàleg de paisatge

Equip del Laboratori d'Anàlisi i Gestió del Paisatge del Departament de Geografia de la Universitat de Girona, dirigit per Josep Pintó; equip del Departament de Geografia de la Universitat Rovira i Virgili, dirigit per Sergi Saladié; i participació ciutadana dinamitzada per l'equip d'Espai TRÉS · Territori i Responsabilitat Social dirigit per Xavier Sabaté, sota la direcció i coordinació de l'Observatori del Paisatge de Catalunya.

Textos d'aquesta edició

Joan Nogué i Font, Observatori del Paisatge de Catalunya

Pere Sala i Martí, Observatori del Paisatge de Catalunya

Jordi Grau Oliveras, Observatori del Paisatge de Catalunya

Sergi Saladié Gil, Universitat Rovira i Virgili

Col·laboració:

Marc Coromina, Àrea de fotografia de l'Escola d'Art i Disseny de la Diputació a Tarragona

Gemma Bretcha, Observatori del Paisatge de Catalunya

Anna Jiménez, Observatori del Paisatge de Catalunya

Pere Pla, Observatori del Paisatge de Catalunya

Iris Chappuis, Observatori del Paisatge de Catalunya (becària col·laboradora)

Griselda Coca, Ambientòloga

Irene Navarro, Ambientòloga

De l'edició:**Coordinació:**

Gabinet Tècnic del Departament de Territori i Sostenibilitat

Correcció:

Antònia Dueñas

Disseny gràfic i maquetació:

Jordi Matas i Associats

Cartografia:

Institut Cartogràfic de Catalunya

Fotografies:

© Successió Miró 2012

© Lucien Roisin, VEGAP, Barcelona, 2012

© MNAC - Museu Nacional d'Art de Catalunya. Barcelona.

© Vila-Puig

Escola d'Art i Disseny de la Diputació de Tarragona

Institut Cartogràfic de Catalunya

Observatori del Paisatge de Catalunya

Ferran Aguilar

Jordi Bas

Rafael López-Monné

Presentació

del conseller de Territori i Sostenibilitat

Poc abans d'escriure aquestes ratlles, vaig tenir l'honor de presidir, a Falset, l'acte de signatura de la Carta del paisatge del Priorat, un document de concertació entre totes les institucions i els agents econòmics, socials i culturals del territori per tal de millorar encara més –si cap– un paisatge d'extraordinària bellesa que és, alhora, un paisatge d'un elevadíssim valor productiu. Poques setmanes després d'aquell memorable acte, publiquem el Catàleg de paisatge del Camp de Tarragona, un exhaustiu treball d'identificació, catalogació i diagnòsi dels paisatges de la regió que ha estat elaborat per experts i supervisat i coordinat per l'Observatori del Paisatge de Catalunya. Vet aquí dues iniciatives paral·leles, complementàries, pensades i dissenyades a escales diferents i impulsades per institucions també diferents, però, tendents, ambdues, a ordenar i gestionar millor els paisatges d'aquestes comarques del sud de Catalunya.

I no són aquestes les úniques iniciatives de millora del paisatge que hom troba al Camp de Tarragona. Seria llarg d'esmentar la gran quantitat d'entitats i d'associacions ciutadanes que treballen en aquesta línia, però, si ho féssim, arribaríem a una conclusió evident: la població d'aquestes terres s'estima els seus paisatges i en vol conservar llurs valors. Per altra banda, els actors econòmics més dinàmics i més vinculats als productes de la terra estan mostrant de manera eficaç que, en efecte, els paisatges de qualitat no estan renyits amb els paisatges d'alt valor econòmic. Al Camp de Tarragona hi ha una gran quantitat de productes que posseeixen distintius d'origen i de qualitat agroalimentària. Vet aquí les denominacions d'origen de la Conca de Barberà, Priorat, Montsant, Tarragona i Penedès relacionades amb la producció vitivinícola; la Denominació d'Origen Siurana, vinculada a la producció d'oli d'oliva de totes les comarques del Camp de Tarragona; la

Denominació d'Origen Protegida de l'Avellana de Reus, així com les indicacions geogràfiques protegides del Calçot de Valls i les Patates de Prades.

Tot plegat indica, inequívocament, que el Camp de Tarragona és un territori profundament lligat al paisatge i que ha sabut aprofitar la singularitat i qualitat dels seus productes per treure'n un rendiment econòmic. En aquesta mateixa línia, la xarxa SOLC-Municipi, Turisme i Paisatge i l'associació de municipis, que s'han unit per progressar en el seu desenvolupament econòmic mitjançant l'exploració turística sostenible dels seus paisatges, estan portant a terme una tasca lloable. N'és una bona mostra la seva darrera publicació sobre paisatge i gastronomia.

També és cert –i no ho vull passar per alt– que totes aquestes iniciatives, incloent-hi la nostra –el Catàleg de paisatge que ara presentem– es basen en una realitat ben palesa: l'extraordinària diversitat paisatgística d'aquesta regió. Són vint-i-nou les unitats de paisatge –els paisatges– que els autors, amb les inestimables aportacions procedents d'un complet procés de participació ciutadana, hi han detectat. I és que, certament, el Camp de Tarragona és molt més variat i contrastat, pel que fa a la seva riquesa paisatgística, del que molts catalans s'imaginen. En aquest sentit, aquesta publicació ha de servir també com a carta de presentació d'aquesta terra a la resta de Catalunya, quelcom que haurà estat possible gràcies a la inestimable col·laboració de l'Associació Empresarial Química de Tarragona (AEQT), que ha finançat l'edició d'aquests volums.

Lluís Recoder i Miralles,
conseller de Territori i Sostenibilitat

Actors, observadors i conservadors

Des dels inicis de la constitució de l'Observatori del Paisatge que es va identificar l'Associació Empresarial Química de Tarragona (AEQT) com un actor singular en el paisatge del Camp de Tarragona. L'activitat industrial de les empreses afiliades a l'Associació que m'honora presidir i les sinergies que genera, han marcat singularment el desenvolupament històric, les transformacions geogràfiques, econòmiques i humanes d'aquest territori.

Tota activitat humana té un reflex en l'espai i, per tant, modifica el paisatge (si una societat necessita pa apareixeran en el paisatge camps de blat, molins, forns i fleques per a la seva distribució al públic). Fins les activitats en aparença més neutres o invertebrats tenen el seu impacte en l'espai i modifiquen el paisatge; per exemple, la banca i les seves sucursals, la telefonia mòbil i les antenes de repetició, o les empreses de venda a través d'Internet i els magatzems on es guarda la mercaderia per fer-ne la distribució.

Així, en el cas de la química, és ben obvi el reflex visual en l'espai que han modelat les accions antròpiques, i prenent en consideració que tot paisatge està compost per elements que s'articulen entre si, resulta una conclusió lògica que justifica la presència de la indústria química en el procés de treball d'aquest Catàleg.

Cap a l'any 2005 hi va haver els primers contactes, que van derivar en la participació activa els anys següents en les sessions preparatòries i de treball específic per definir generalitats, singularitats, atenció especial i unitats de paisatge al Camp de Tarragona.

A més, hi havia altres consideracions que van adquirir nous valors en posar-les sobre la taula. Les aportacions derivades de la cultura empresarial del nostre sector, basades en els compromisos voluntaris de conducta responsable (el *responsible care* de la indústria química subscrit en l'àmbit mundial el 1989, i aquí a Tarragona adoptat des del febrer 1991), la cooperació voluntària amb les administracions públiques per la millora continuada en la salut, la seguretat i la sostenibilitat; la vertebració amb les entitats cíviques en el desenvolupament de les seves activitats en els àmbits social, cultural i esportiu, etc. En definitiva, un compromís amb el desenvolupament sostenible del territori que s'evidencia des de la perspectiva econòmica però que pren forma també des de l'òptica del paisatge.

La sostenibilitat, com una de les pedres angulars del desenvolupament industrial, també va cobrar nou valor a l'hora de posar-lo en el context del territori. La indústria química era capdavantera en adoptar polítiques, elaborar procediments i obtenir certificacions ISO relacionades amb la seguretat i el medi ambient. I les inversions tecnològiques i d'innovació per complir amb el compromís de millora continuada de la seguretat i l'impacte ambiental, es revelaven com un indicador molt diferenciat de la nostra activitat industrial.

No eren solament paraules, sinó que els fets posaven de relleu aquesta constant transformació de la indústria, però també del paisatge dels polígons. La interacció entre instal·lacions i sostenibilitat era reconeguda pel Govern de la Generalitat que, per exemple, el 1990 va concedir el premi a l'eficiència energètica per les cogeneracions; o a partir de 1993 els acords i col·laboracions que van permetre el desplegament de l'actual Xarxa de Qualitat Ambiental.

El paisatge industrial també cobrava una dimensió estètica i artística. Per exemple, la necessària il·luminació nocturna d'instal·lacions ofereix una visió ben singular; una certa traça futurista, la vista que oferiria el polígon Nord en els seus inicis als anys 70. Vistes inèdites impactants i espectaculars que una cantant de moda de l'època va lloar en un concert d'inauguració d'una discoteca veïna. Més tard, algunes plantes industrials han esdevingut també platós per a videoclips, o presentacions de programes.

La química, doncs, complia plenament amb el paradigma del paisatge, i quedava consagrada com una singularitat paisatgística, per bé que no s'identifica com una unitat paisatgística, o paisatge amb caràcter propi.

No vol ser cap reclamació, ben al contrari. El paisatge de la indústria química s'ha integrat en el conjunt del territori, que respon a la finalitat que busca socialment l'AEQT. I és que tot paisatge està compost per elements que s'articulen entre si.

En els inicis de la industrialització, en un context de canvi històric, convulsió social, de model econòmic ben diferent i les possibilitats tecnològiques d'aleshores, l'impacte va ser més notori. Des d'aleshores, la millora de la ciència i la tecnologia ha permès innovar i apaivagar aquells impactes. Observant, per exemple, l'eficiència en els consums d'aigua, hem après a identificar oportunitats, com la regeneració del cabal del Gaià; o a emprar aigua regenerada per al consum de processos, contribuint a alliberar altres cabals.

La interacció amb la societat ens ha donat la pauta de les possibilitats, perquè el paisatge és patrimoni que es posa en valor quan se'n té cura, perquè cal, i pel principi de responsabilitat social que inspira les empreses de l'AEQT i del conjunt del clúster. Amb el paisatge com a valor, també ens ajuda a guanyar competitivitat i garantir el futur de la nostra activitat i del territori.

Estem satisfets de contribuir a aquest projecte i a la seva divulgació. És una bona eina per a la ciutadania, per aprendre a estimar el paisatge, protegir el territori i gestionar, en definitiva, el nostre futur de forma eficient i suficient.

*Joan Pedrerol,
president de l'Associació Empresarial Química de Tarragona*

Presentació

del director de l'Observatori
del Paisatge de Catalunya

La publicació en forma de llibre del Catàleg de paisatge del Camp de Tarragona ha estat possible gràcies a la iniciativa del Departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya i a la col·laboració de l'Associació Empresarial Química de Tarragona (AEQT). Vet aquí un bon i reeixit exemple de cooperació pública i privada, quelcom ben habitual, per altra banda, a casa nostra, a l'Observatori del Paisatge de Catalunya, una entitat consorciada que duu a terme moltes de les activitats gràcies al mecenatge i al patrocini del sector privat. Vam tenir clar de bell antuvi que així havia de ser i, de fet, aquest esperit queda clarament reflectit en la composició mixta dels nostres consells rector i assessor. El paisatge és cosa de tots, de l'Administració i de la societat civil.

Fa dos anys s'editava el primer dels set catàlegs que, progressivament, s'aniran publicant en aquesta mateixa col·lecció: el Catàleg de paisatge de les Terres de Lleida, regió veïna i limítrof. Ara continuem amb el Camp de Tarragona i és la nostra voluntat, i la del Departament de Territori i Sostenibilitat, aconseguir publicar els cinc catàlegs restants en un futur més o menys immediat. Si això fos possible —i ho ha de ser— ens situaríem, com a país, al mateix nivell dels països europeus més avançats en la matèria. França, Anglaterra, Escòcia, Valònia, entre altres, disposen de col·leccions similars a la present, que cobreixen tot el territori i que, com la nostra, estan pensades per fer arribar a la ciutadania els valors dels seus paisatges, i també fer-los conèixer els riscos i les amenaces. Del que es tracta, en última instància, és de conscienciar la població en matèria de paisatge mitjançant unes publicacions amenes i agradables, però no per això menys rigoroses. Vet aquí una manera de fer país, perquè el paisatge —no ho oblidem— és un element fonamental de la nostra identitat.

El Camp de Tarragona recull una gran diversitat paisatgística, molt més variada que la que la majoria de catalans s'imagina. N'és la prova el fet que aquest és el catàleg de paisatge amb més unitats de paisatge identificades i caracteritzades: vint-i-nou són els paisatges presents en un territori que no és pas, precisament, dels més grans de Catalunya pel que fa a l'extensió. Més clara, l'aigua. Vet aquí un paisatge que presenta, alhora, una gran unitat i una diversitat excepcional, tret ben propi, d'altra banda, del paisatge mediterrani, el qual el gran Fernand Braudel mai no havia considerat com "un paisatge, sinó com innumbrables paisatges" (Braudel, 1985: p. 8). Tenia raó, i ho veiem, a petita escala, al Camp de Tarragona. Aquesta regió ofereix uns components naturals i culturals comuns i presents en tots els seus paisatges, però això no és im-

pediment per detectar-hi una diversitat interna enorme, expressada, com dèiem més amunt, en vint-i-nou paisatges amb caràcter propi, amb una denominació, amb uns noms i cognoms que, tot sigui dit de passada, han estat ratificats per la població local per mitjà d'un intens procés de participació ciutadana.

Com s'explica en el text, el paisatge del Camp de Tarragona és essencialment una construcció humana mil·lenària, un acumulador d'herències del passat que té el seu inici en la colonització romana, segueix amb el domini musulmà i s'afaiçona definitivament amb la colonització cristiana. Aquesta darrera fase porta implícita la consolidació d'estructures paisatgístiques com el poblament agrupat en pobles fortalesa, els pobles talaia o una peculiar forma d'articular els paisatges agroforestals. Els paisatges agrícoles de la vinya, del garrofer i de l'olivera; les feixes esglaonades que recobreixen vessants sencers; els pobles emmurallats; l'arquitectura popular basada en la paret seca, tot plegat —i molt més— ens arriba de molt lluny.

Els costers de vinya, la trilogia mediterrània, l'avellaner, el garrofer, les planes cerealístiques, els patrons d'assentaments més amunt apuntats representen estructures paisatgístiques seculares que són encara visibles i que continuen donant caràcter als paisatges del Camp de Tarragona. És innegable, però, que, en els darrers decennis, s'han vist sotragades per noves i potents dinàmiques territorials, com l'èxode rural, la urbanització difusa o uns assentaments turístics que, en alguns punts de la costa, són certament massificats. Aquestes transformacions sobtades ens posen sobre la taula nous reptes i, molt especialment, un d'essencial: podem compatibilitzar els valors dels paisatges del Camp de Tarragona amb transformacions territorials capaces d'anorrear-los, si no som prou hàbils i clarividents, com a societat, per gestionar-les correctament?

La pregunta es podria fer extensiva a la resta de Catalunya i, de fet, a bona part del planeta. I és precisament per respondre-la que el Conveni europeu del paisatge insta a definir uns objectius de qualitat paisatgística. Com a punt de trobada entre les aspiracions de la ciutadania, l'opinió dels experts i les polítiques públiques en relació amb el paisatge, els objectius de qualitat paisatgística plasmen, de manera fidedigna i després d'un intens procés de consulta i participació pública, la meta final que una societat es marca a si mateixa en termes de millora dels seus paisatges. El Conveni mateix els defineix com la plasmació, per part de les administra-

cions públiques, de les aspiracions de la col·lectivitat pel que fa a les característiques paisatgístiques de l'entorn. Més enllà de la incidència que tinguin en els instruments propis de la planificació territorial, urbanística o sectorial, els objectius de qualitat paisatgística també tenen la funció de promoure la consciència ciutadana en relació amb el paisatge. És a dir, no només serveixen de marc de referència per a l'Administració, en qualsevol dels seus àmbits, sinó també per al conjunt de la ciutadania, tant en l'àmbit del que habitualment s'entén per societat civil com en el pròpiament individual. Faciliten, en definitiva, l'avenç cap a una nova cultura del paisatge. El Camp de Tarragona disposa, també, dels seus propis objectius de qualitat paisatgística. Se n'han formulat més de vint, i tots són coherents amb els deu objectius generals definits per a Catalunya. D'altra banda, val a dir que cadascun dels vint-i-nou

paisatges que componen la regió disposa també dels seus propis objectius de qualitat paisatgística.

Vet aquí, per tant, una publicació que va molt més enllà d'una descripció de la diversitat paisatgística d'un territori. Inclou, també, la seva diagnosi, així com un munt de propostes de millora molt participades per la gent del lloc. Haver estat capaços, entre tots, de ressaltar els immensos valors dels paisatges del Camp de Tarragona sense amagar-ne els reptes i els desafiaments és un signe d'un país culte i madur. I encara més: la garantia que els superarem.

Joan Nogué i Font,
director de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

Vol. 1

Preàmbul	13
Bloc 1. El Catàleg de paisatge del Camp de Tarragona	17
1. Marc legal	18
2. Els catàlegs de paisatge de Catalunya	20
3. Procés de participació i consulta pública i social	31
Bloc 2. El paisatge del Camp de Tarragona. Aspectes generals	41
1. Elements naturals	43
2. Procés històric de poblament i la seva influència sobre el paisatge	57
3. Paisatge actual i les seves dinàmiques	63
4. Expressió artística del paisatge	75
5. Valors en el paisatge	85
6. Amenaces i oportunitats	111
Bloc 3. El caràcter del paisatge del Camp de Tarragona. Singularitats	117
1. Fons escènics i fites	121
2. Costers de vinya	125
3. Trilogia mediterrània	129
4. Avellaner	133
5. Garrofer	137
6. Planes cerealístiques	141
7. Paisatges espirituals	145
8. Castells del Gaià	149
9. Patró d'assentaments	153
10. El paisatge romà de l' <i>Ager Tarraconensis</i>	159

Bloc 4. Paisatges d'atenció especial	163
1. El paisatge del garrofer	167
2. La perifèria de Tarragona	171
3. El paisatge de l'avellaner	175
4. El paisatge de la façana litoral del Tarragonès-Penedès	179
Bloc 5. Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions	183

Vol. 2

Bloc 6. Les unitats de paisatge	265
1. Alt Gaià	268
2. Baixa Segarra	284
3. Garrigues Baixes i Vall del Corb	300
4. Conca de Poblet	316
5. Muntanyes de Prades	332
6. La Mussara	348
7. Vall del Silenci	362
8. Garrigues Altes	376
9. Montsant	392
10. Serra del Tormo	410
11. Priorat històric	422
12. Baix Priorat	436
13. Serra de Llaberia	452
14. Muntanyes de Tivissa-Vandellòs	466
15. Plana de l'Hospitalet de l'Infant	480
16. Escornalbou-Puigcerver	492

17. Conca d'Alforja-Vilaplana	506
18. Plana del Baix Camp	520
19. Litoral del Camp	534
20. Reus-Tarragona	548
21. Camps del Francolí	562
22. Plana de l'Alt Camp	576
23. Baix Gaià	592
24. Massís de Bonastre	608
25. Camps de Santes Creus	622
26. El Montmell	638
27. Plana del Baix Penedès	652
28. Litoral del Penedès	666
29. Garraf	678

Bloc 7. Documentació de referència 691